

AZ UDMURT NÉPDAL

(MINT SZÖVEG ÉS VERS)

DOMOKOS PÉTER

A tegnap és a ma, a közösség és az egyén történetéről, sorsáról az udmurt népdal mondhat a legtöbbet. Őrzi és fenntartja az egykori nemzedékek gondjait, örömet-bánatát, a harcok és a békés munka emlékezetét, végigkíséri a ma emberének életét is születésétől a haláláig, vele van hétköznapijain, ünnepein, lelki válsága idején, s a boldogság pillanataiban. Nem hal meg, hanem naponta újraszületik, egy kis nép s számtalan egyed sírásának, nevetésének, szenvedésének, boldogulásának, értelmi és érzelmi világának maradandó érvényű, költői megnyilatkozásai hömpölyögnek tova benne egyre dúsabb áradással.

„Az udmurt — mondja egy népi szólás — a malomból visszatérve is dalol”. „Dalolva könnyebb a munka”, „Dalolva javul a kedv”, „A dal mindenkivel megbarátkozik” — vallják az udmurt közmondások.¹ A dal születésének szent titkáról csak a beavatottak szólhatnak, az ars poeticák mindig a reveláció erejével hatnak, s nemcsak az frott irodalomban. A finn és az észtl folklór kágylóiban valóságos gyöngyszemek a dal genezisének a dalai, s hasonlóak hozzájuk szépségben és különlegességben az udmurt népköltészet mind ez ideig észrevétlen lírai remekei is:

Dalolj, dalolj — mind mondjátok
Gondolva, hogy könnyű dolog.
Mesélj, mesélj — így unszoltok,
Véletek, hogy nem nagy dolog.
Ha énekelsz, úgy énekelj,
legyen benne egész lelked,
Ha meg mesélsz, hát úgy mesélj,
legyen benne mind, mit gondolsz.
Szíved nélkül nem dalolhatsz,
Fejed nélkül nem regélhetsz.
Miről meséljek hát nektek?
Miről szóljon dalom nektek?
Szólok tán a régiekről,
Dalolok megtörténteokről.

¹ П. К. Поздеев: Жингырты, удмурт кырзан. Ижевск, 1960.

Szavaimat, dalaimat
 Kiskoromban vénék fűjták,
 Eldalolták s zsákba dugták,
 A zsák száját összekötték,
 S egy krezlibe* elrejtették,
 Hársfa üregébe dugták.
 Erdők mélyén volt e hársfa,
 Ki tudja az utat oda?
 Hogy megtaláld, igyál kicsit,
 Hisz az arak** lelket könnyít,
 S feloldja a nyelv zárait.

Az idézett dal, amelyet 1916-ban Bolsaja Dokja falvában az 55 éves Opocs Ele, a krezli-n is nagyszerűen játszó parasztember ajkáról jegyzett le GERD KUZEBAJ,² a legcsattanósabb cáfolata az udmurt dalról terjesztett ilyenféle vélekedéseknek: „Milyen a votják dal? Mendegél az öreg votják a nyírfa mellett és énekelni kezd: Nyírfa, nyírfa, nyírfa... és így énekelt megszakítás nélkül mindaddig, ameddig valamilyen érdekes más tárgy nem ötlük élesen a szemébe.”

A hasonló tudománytalan, a szakértelem mellett a jóindulatot is nélkülöző kijelentéseket azonban hamarosan megcáfolták a tények, s a lelkiismeretes, értő megközelítési és vizsgálati mód magyarázatot adott a szöveg nélküli dalok problematikájára is. * BUCHÉ, PERVUHINÉ, MUNKÁCSIÉ és WICHMANNÉ⁷ az udmurt népdalgyűjtés (főként népdal-szöveggyűjtés) kezdeményezésének érdeme, jónéhány ma is helytálló pontos megállapítást tettek a dal tartalmi-formai vonatkozásaival kapcsolatban is.

Felismerték a déli és északi udmurtok dalainak lényegbeli eltéréseit, az improvizáció nagy szerepére — mint a dal bőségeinek egyik biztosítékára — is felfigyeltek.**

* guzla, „guszli”

** pálinka

² К. П. Герд: Вотяк в своих песнях. (Вотяки, Москва, 1926.)

³ М. П. Петров: Метрика и художественная композиция удмуртского народного песенного творчества. (Молот, 1935. № 8.)

* Buch megállapítása szerint: „Das Lied der Wotjaken representiert alle Hauptstudien, welche das Volkslied überhaupt durchgemacht haben dürfte, und deshalb ist eine Betrachtung desselben ganz besonders interessant.”⁴

⁴ Мах Buch: Die Wotjaken. Helsingfors, 1883.

„Что у вотяков нет своих песен и что они поют лишь безмыслику, то повторяя безсвязно отдельные вотские слова, то перебирая одну или даже зараз несколько русских песен — такое показание могло составиться лишь поверхностном ознакомлении с вотской жизнью... На самом же деле, повторяем мы, — у них песен довольно много, так что и в наше собрание вошли даже не все те песни, которые распеваются вотсками Глазовского уезда, а мы имеем данные, что у Вотяков, живущих в уездах Сарапульском, Слободском и других, существуют еще свои песни, отличные от Глазовских” — írja PERVUHIN.⁵

⁵ Н. Первухин: Эскизы преданий и быта инородцев Глазовского уезда. Вятка, 1888—1890.

** „A szövegeket és a hozzájuk tartozó énekeket Örtömej saját alkotásainak vallja — írja MUNKÁCSI⁶ —, melyeket ő életének különböző viszonyai alkalmával szerzett, s azóta is énekel minden ünnep, azaz ivási alkalom (juon) idején... Azon kérdésemre, hogy vajon a Tujmi folyóról nem tudna-e dalt, rögtönözte a „Tujmi mentében” kezdetűt, melynek alakja csaknem szabályos rit-

⁶ MUNKÁCSI BERNÁT: Votják népköltészeti hagyományok. Budapest, 1887.

Az általuk gyűjtött és közzétett változatos témájú és formájú, tekintélyes számú dalszöveget (MUNKÁCSI két kötetében 277+516,⁸ WICHMANN kötetében 474, PERVUHINNál 33, GAVRILOVNál 216⁹+22¹⁰, BUCHNál 26+16 — ezek részben GAVRILOV szövegei —), s nagy fontosságú észrevételeiket nem nélkülözheti az udmurt dal-filológia.

A folkloristák azonban megítélésünk szerint nem veszik jelentőségükhöz mértен figyelembe a forradalom előtt elért eredményeket. PERVUHIN elemzéseі helyenként GERDEİVEL vetekszenek; amit pedig a dalok előadásmódjáról, az udmurt énekesek hangjáról ír, az nemcsak finom megfigyelő készségről, intencióról vall, hanem a népzene olyan korszerű szemléletéről, amelyet utódai máig sem értek el.

1919-től napjainkig tucatnyi népdalkiadvány látott napvilágot, amelyek közül a legfontosabbak a 30-as évekig GERD,¹¹ T. BORISZOŲ,¹² M. ILJIN¹³ gondozásában a harmincas években PETROV,¹⁴ KATORGIN,¹⁶ VASZILJEV-BUGLAJ,¹⁷ 1960 után pedig P. POZGYEJEV és TRAVINA¹⁸ gondos munkája eredményeként jelentek meg. A tulajdonképpeni udmurt népdalkutatás is csak a forradalom után indult meg, s alapvető fontosságú tanulmányokban tárta fel az udmurt népdal természetét GERD,¹⁹ VASZILJEV-BUGLAJ,²⁰ GIPPIUS és EVALD,²¹ P. POZGYEJEV és TRAVINA. A népdalgyűjtés és dalanalízis legkiemelkedőbb személyisége minden vitán felül GERD.*

musú. — Az efféle dalok, azt hiszem, szintén fontos adalékok a votják népdal keletkezésének megértésére nézve.”; „Вотьяк имеет от природы наклонность и способность к пению. — Слух его более музыкален, нежели слух русского, и еще более, нежели слух пермяка ... Сверх того вотьяки обладают весьма значительною музыкальною памятью: особенно быстро (и детьми, и взрослыми) усваивается мотив: но и самые слова, спетые на известный мотив, запоминаются ими легче, нежели с устной речи или с книги” — vélekedik PERVUHIN.

⁸ Y. WICHMANN: Wotjakische Sprachproben. I—II. Helsinki, 1893, 1901.

⁸ MUNKÁCSI BERNÁT: Voksbräuche und Volksdichtung der Wotjaken. (Herausgegeben von D. R. Fuchs) Helsinki, 1952.

⁹ Б. Гаврилов: Произведения народной словесности, обряды и поверия вотьяков Казанской и Вятской губернии. Казань, 1880.

¹⁰ Б. Гаврилов: Поверия, обряды и обычаи вотьяков Мамадышского уезда, урянс-учанскаго прихода (Труды четвертаго археологическаго съезда в России II., Казань, 1891.)

¹¹ К. Герд: Удмурт кырзантёс. Ижкар, 1927.

¹² Т. К. Борисов: Песни южных вотьяков. Ижевск, 1929.

¹³ М. Ильин: Ой, льёмпу но сяськаёс. Ижкар, 1926.

¹⁴ М. П. Петров: Удмурт калык кырзантёс. (Ныльчуртёс) Ижевск, 1936.

¹⁵ М. П. Петров: Удмурт калык кырзантёс. (Сюжетной кырзантёсын сборник) Ижевск, 1936.

¹⁶ А. Каторгин — М. П. Петров: Удмурт калык кырзантёс. (Нотаосын сборник) Ижевск, 1937.

¹⁷ Д. Васильев—Буглай: Удмурт калык кырзантёс. Москва, 1937.

¹⁸ И. К. Травина: Удмуртские народные песни. Ижевск, 1964.

¹⁹ К. Герд: Удмурт калык ас кырзантёс. Глазов, 1928.

²⁰ Д. Васильев — Буглай: Удмуртские песни. (Труды УдНИИ, вып. I. Ижевск, 1935.)

²¹ Е. В. Гиппиус — В. В. Эвальд: К изучению поэтического и музыкального стиля удмуртской народной песни. (Записки УдНИИ, вып. X. Ижевск, 1941.)

* „A votják egész élete, mindennapi nehéz munkája, elszakíthatatlan kapcsolatban van a dallal. És gyakran nem tudott, hol végződik a nehéz munka és hol kezdődik az ének, hol kezdődik az ének és végződik a munka. A votják legjelentéktelenebb lépését is dallal jelöli. Ha valaki soha nem láthat votjakot, sem hajlékát, sem vidékét, de olvassa dalait, úgy érzi, jól megismerte őt, megismerte mindennapi életét, kunyhóját, szegényes földjeit, de ami fő, megérzi, hogy a dalokon keresztül szíve legrejtettebb szögletébe is beengedte őt a nép. A votják zárkózott ember, soha nem osztja meg idegennel azokat a gondolatait, élményeit, amelyek nyugtalanítták, legyen ez bármilyen nehéz, feküdjön bár szíven kőként a keserűség, — ő mindezt egyedül viseli... De amikor övéi között, családjában

Ő ismerte fel elsőként a dallam rögzítésének fontosságát is,* ő maga fonográffal gyűjtött, sajtó alá rendezett egy kottás kiadványt, s tanulmányában ragyogóan érvényesíti a dallam és szöveg kapcsolatából adódó tanulságokat; írt a szöveg nélküli, szavak vagy szótagok ismétlésére épülő dalok sokak által emlegetett kérdéséről is. Sajnos a népdal zenei oldalának szakszerű vizsgálata még sokáig váratott magára, s noha néhány dallamot már BUCH és WICHMANN kötetei is tartalmaztak, sőt LACH tekintélyes számú (80) udmurt dallamot tett közzé,²⁴ TRAVINA munkálkodásának kezdetéig a zenei szakemberek közül csak VASZILJEV-BUGLAJ tett kísérletet (a rendelkezésére álló csekély anyag alapján) az udmurt melódiavilág jellemzésére. Az udmurt zene és opera sem képzelhető el a népi dallamok nélkül, a népdalgyűjtés és kutatás feltétele a nemzeti zene megteremtésének.²⁵ Ebben a vonatkozásban is kezdeményezőnek számít GERD, aki a tudomány mellett a művészet céljait is szem előtt tartotta munkásságában.²⁶

A nemzetközi népzene tudomány (s főként a magyar) is adós még az udmurt népdal vizsgálatával, ezért sincs még kijelölve az udmurt népzene helye Európa zenei térképén. Ily módon — érdemben — kapcsolatairól sem lehet még nyilatkozni.

Akár a déli udmurtok tatár hatásról árulkodó fiatalabb korú négysorosait, akár az északiak archaikusabb, nagyobb terjedelmű dalait vizsgáljuk, lenyűgöz mindkét típus változatossága és gazdagsága. Erről a tényről elsősorban az udmurt gyűjtők kiadványai győznek meg bennünket, ők jegyezték le ugyanis a legteljesebb és legértékesebb szövegeket. Köteteik olvasása újra és újra bizonyítja, hogy a dal és a dalköltés különleges szerepet játszik az udmurt életben, s érthetővé teszi a dal kiapadhatatlanságának, bőségének okait is.

Dalolni szinte mindenki tudott, s dalolni szinte mindenkor s mindenhol lehetett. Voltak azonban — szép számmal — a közösségből kiemelkedő híres énekesek,*

vagy vendégségben van, s különösen, mikor ünnep idején iszik a házi készítésű keserű arakból — felismerhetetlenné válik. Énekelni kezd, s mondja, dalolja vég nélkül a dalokat, mondákat. Hallgatva őt, úgy tűnik neked, hogy egy ezerszínű virág nyílik ki előtted, amely eddig szíve mélyén rejtőzött. Olvasva dalait úgy tűnik, hogy a votják nép részletes naplóját olvasod, érzéseinek, hangulatainak, élményeinek naplóját. Egyetlen mozzanat sem marad árnyékban, nem marad színes vonásokkal megrajzolatlanul ebben a naplóban. Nem véletlenül költöttek az oroszok közmondást a votjákokról: „A votják mindig dalol, ha az erdőt járja, az erdőről, ha a mezőt járja, a mezőről énekel” — írja az udmurt népdalról poétikus szépségű tanulmányában GERD, s joggal nyilatkozik így, mert 5000 (!) általa gyűjtött dal alapján folytatja kutatásait.²² Ez a hatalmas és pótolhatatlan anyag GERD archívumának más nagy értékű kéziratok munkáival együtt 1932-ben elkallódott.

* „...к сожалению, совершенно не имеем точных записаний мелодий... песен... Это своеобразие мелодического склада вотяцких песен, а также свойственная им свобода ритма, не укладывающегося в правильные такты, очень, затрудняют их точную запись при помощи современной нотной системы и требуют при гармонизации большого знания, опыта и искусства...” — írja egy cikkében.²³

²² K. Герд: Этнография у вотяков после революции. (Этнография, 1926.)

²³ K. Герд: Вопросы изучения вотяцкой музыка. (Жизнь национальностей, 1922. № 17.)

²⁴ R. Lach: Wotjakische Gesänge. Wien und Leipzig, 1926.

²⁵ Путь к удмуртской опере. Ижевск, 1969.

²⁶ История музыки народов СССР I. (1917—1932) Москва, 1966.

* „Egész csapatnyi énekes és énekesnő van, aki képes dalköltésre vagy improvizálásra és kívülről tud legalább 4000 sornyi dalszöveget. Régi hagyomány, hogy ünnep idején a vendég maga szerzette dallal köszönti a háziasszonyt, s a megtisztelt maga is dalimprovizációval fogadja az érkezőt. A férjhezmenő lányok, vagy a bevonuló fiatal emberek (különösen a forradalom előtt) emlékül hagyták a saját maguk által szerzett dalt” — írja Gerd, akinek édesanyja messze földön híres dalénekes volt.

s ezernyi szürke nap és élethelyzet mellett akadtak különleges alkalmak is az éneklésre. A magányos munkavégzés, bandukolás vagy pihenés idején elhangzó énekek mellett, társas összejöveteleken, a közösség különböző ünnepein is felcsendül a dal, s a legjobb énekesek részvételével ezek az alkalmak valóságos dalfesztiváloknak tekinthetők.

A dalokat többféle szempont szerint lehetne csoportosítani. A magunk részéről mint az udmurt élet dokumentumait mutatjuk be a legjellegzetesebbeket, s itt a tartalmat tartjuk elsősorban szem előtt, majd mint az udmurt népi kultúra rangos alkotásait formai-nyelvi vizsgálatban részesítjük a legsajátosabbnak ítélt dalszövegeket.

Az udmurt dal legarchaikusabb rétege azoknak az időknek az emlékét őrzi, amikor a vadászat jelentette a lét alapját. A valaha igen elterjedt, közkedvelt és minden szavukban, egész konstrukciójukban szabott hagyományokat követő ősrégi vadászdalok sajátosságai szerves tartozékaivá váltak más témájú daloknak (lakodalmi dalok, bevonulók dalai), s főleg ezekből következtethetünk vissza a „Jagdlied” milyenségére. A vadászdalok epikus jellegűek, részletező, felsoroló, komótos előadásban taglalják a vadászat lefolyását (a vadász ébredését, útnak indulását, útját is). Az alábbi lakodalmas dal lányrablásról szól, s még a zsákmányszerzés motívumában is egyezik az egykori vadászdallal:

Lombleveles fa lomblevele alatt
jöttünk,
tűlevelű fák tűlevelei alatt mentünk,
evet futotta buckáson jöttünk,
fajd kotkodácsoló fenyvesen mentünk,
fogoly fütyülő patak völgyében éhesen
jöttünk,
ölyv módjára lecsapva mentünk.
(ld. a 6. sz. alatti mű 147. sz. dalát)

Ugyancsak egy régi kedves foglalkozás emléke él a méhhívogató dalokban, melyeknek egyikében a méhész a méh zümmögését utánzó *zyngyr* szóval szólítgatja, bővöli magához méheit. Egy „költői becsű méh-hívó éneket” Munkácsi is lejegyzett, ebből idézzük az alábbi részletet:

Ha pépes szárnyal jössz, erre tarts,
Viaszos lábacskaiddal erre tarts,
Hisz a gyantás fa a mi pusunkkal*
itt van.
Megteszed-e, hogy üresen mész s rakva
térsz vissza?
Adod-e mézed, hogy négylábú asztalra
helyezzük?
Adod-e, hogy a jó embereknek legyen
mit enniük?
(uo. 257. sz. alatt)

A földművelés összetett és az évszakok változásához igazodó bonyolult tevé-

* nemzetséjgel

kenysége, a föld és a természet, a munka és eszközei, a nap, az eső, a vetés, az aratás, a len és a rozs, stb. jelenti a dalok sokaságának témáját és képi világának alapját, jelezve, hogy az udmurt ember egész életét, gondolatait és érzelmeit is természeti környezete és létfenntartó munkája határozza meg, átszöve és motiválva egyéniségét is.

A mezőgazdasági munkák kezdetén szép lírai dal csendül fel az udmurt falvakban, s kalendáriumi rendben sorolja elő a nyári munkákat:

Fehéren fehérlik
A zelnicevirág,
Arra emlékeztet,
Hogy megjött a nyár.

Pirosan piroslik
A kertben a mák,
Látod magad előtt
A kedvesed arcát.

Zölden zölden zöldell
A Multán-parti fű,
Ideje kaszálni,
Arra emlékeztet.

Kéklő kéken virít
A szép búzavirág,
Arra figyelmeztet
Hogy aratni kell már.

Sustorogva hullnak
Az őszi levelek,
Hogy a nyár elrepült,
Így emlékeztetnek.

Fehéren fehérlik
A fekete haj már,
Arra emlékeztet,
Ifjúkorod elszállt.

(ld. a 18. sz. alatti mű 2. sz. dalát)

A munka befejezésekor sem marad el az alkalomnak megfelelő dal, amely az elmúlás, a befejezettség mozzanatával zárul:

Kaszálni jöttél-e kedvesem?
Gereblyézni jöttél-e kedvesem?
Aratni jöttél-e kedvesem?
Behordani jöttél-e kedvesem?
Csépelni jöttél-e kedvesem?
Játszani a legényekkel
jöttél-e kedvesem?
Férjhez jöttél-e kedvesem?
(uo. 17. sz.)

Mindkét dal „alkalomhoz kötött”, de a lírai dalok sorában is megállnák helyüket. Az udmurt népdalkincs tanulmányozása különben is azt igazolja, hogy a dalt szülheti bár alkalom, esemény, érzés, a már szárnyra kapott dal a hely és idő kötelékéből kiszakadva bárhol és bármikor megzendülhet — felborítva ezzel mindenféle tudós kategóriákat.

Költöttek dalt a fausztatók és az erdei munkások is, dallal könnyítettek munkájukon az udmurt hajóvontatók, szebb, nyugodtabb világba vágyakozva:

A Vála-menti réten
Két szép zelnice kert,
Ha odamehetnék,
Boldog lehetnék.

(részlet)

(ld. az 1. sz. mű 22. lapját)

A postakocsisok ugyancsak énekeltek — ahogy ezt már RAGYISCSEV is megállapította —, nem valószínű azonban, hogy öröm, vidámság áradt volna e dalokból. Ezt bizonyítja az alábbi részlet is:

Az én sorsom, jaj,
A székér orrán ülni,
A székérben a párnán,
Az átkozott úr ül.

(részlet)

(uo. 59. lap)

A történelem elsősorban emlékezetes eseményei, s nevezetes személyiségei révén hagy nyomot a népdalban, habár a dalok inkább az események kiváltotta általános hangulatot, a személyekhez fűződő érzelmeket, vélekedést fejezik ki, a tényszerű emlékeztetést jobbra a mondákra hagyva. A dalokból zivataros évszázadok levegője árad, s némelyikükben az egykori valóság tiszta fájdalommal oldódott (problematikussá téve a címszók alá történő csoportosítást). Pugacsov nevét nem volt tanácsos hangoztatni a megtorlások időszakában, ezért „tabuszó” lett, s egy összefüggő szöveg nélküli énekben (melynek megfelelői a csuvas és mordvin folklórban is fellelhetők) emlékeznek meg a népszerű parasztvezérről. Van azonban egy szép allegorikus szöveges dal is, melyben az *italmasz*, a legkedvesebb udmurt virág a pugacsovisták megfelelője:

A Zaik-menti italmaszok
Ha kertünkben nyílnának,
Végetérnének a bajok,
Könnyebb lenne a sorsunk.
(ld. a 3. sz. alatti műben)

Kamit Uszmanovot, a 19. század betyárvezérét szívébe s költészetébe is befogadta az udmurt nép:

Napsugárban fürdik
A messzi kék erdő,
Erdő közepében
Egy kerek liget van.

A liget közepén
 Ágas-bogas szil áll,
 Ennek lombja alatt
 Élt Kamit Uszmanov.²⁷

A világpolitika eseményeit a maguk módján értelmezték az udmurtok, s a múlt századvégi angol—oroszlódást dallal kommentálták, melyből a naivitás mellett fatalizmus árad, a tatár és az orosz „kánok” után angol kánok alatt fognak élni — vélekedik a dal:

Ereszkedő seregek azok ott — mit gondoltok?
 Emelkedő seregek azok ott — mit gondoltok?
 Egyszerű katonák azok ott, — mit gondoltok?
 Francia népek-e azok ott — mit gondoltok?
 Angol kán népeit, azokat gondoltátok?
 Angol kán népei leszünk mi, meglássátok.
 (Képes Géza fordítása)
 (ld. a 6. sz. alatti mű 243. sz. dalát)

A cárok háborúinak minden terhet az oroszországi népek milliói viselték, s a terhek legsúlyosabbika, az élő emberrel történő adózás, a katonaállítás volt. Akár béke, akár háború idején, minden faluból elvitték a fiatalság színevirágát, a közösség és az egyén életének legszomorúbb mozzanatai közé tartozott a sorozás. Lényege szerint is siratónak tekinthető a berukkolók búcsúdala, hisz aki 25 évig katonáskodik és egyenesen a háborúba indul, ritkán tér haza. Az újonc dalában elköszön egész rokonságától, külön-külön említve mindenkit, de búcsút vesz a háztól, a kertetől, lovától, szerszámaintól, élete és ifjúsága minden tartozékától is. A nagyszámú katonadalból ezúttal a költöző madarat emlegető jellegzetes búcsút idézzük:

Fehér hattyúd tovább száll
 Maradása nincsen már,
 Szívem, szegény, megindul:
 Búcsúzom a társaktul.

Hej, kedvesem, kedvesem,
 Tőled bizony elmegyek,
 Te meg magad maradsz itt,
 Szemed könnye patakzik.

Emelt fővel katonád,
 Mint a vadlúd, száll tovább;
 Azalatt míg nem látod,
 Bejárja a világot.
 (Képes Géza fordítása)
 (uo. 6. sz. dal)

²⁷ И. Г. Гаврилов: Народные сказания и легенды о Камите Усманове (Зап. УдНИИ, вып. 9. Ижевск. 1940.)

Aki megszökött a sorozás elől, vagy megtagadva az elviselhetetlen robot- és adóterhek teljesítését az erdőbe menekült, betyár vagy szökevény lett, de előbb vagy utóbb elérte a törvény keze rejtekhelyén is. A szökevény így jellemzi helyzetét:

Sötét erdőben
Hideg forrásnál
Ifjú szökevény áll,
Dalol, beszél és sír.

Gazda fia helyett
Katonának vitték,
A cár országáért
Harcba indították.

„Nem tudtam eltűnni,
Szökve hazatértem,
S a falu erdején
Éldegélni kezdtem.

Kedvesem vár engem,
S talán azt is tudja,
Sarkamban van már a
Malmizsi nyomozó.”

(ld. a 18. sz. alatti mű 116. sz. dalát)

Az elfogott betyárra vagy szökevényre, az elbujdosott árvára a minden börtön-
nél rosszabb Szibéria várt:

Mint a zöld juhar alakom,
Köviszeder-féle arcom,
Mire nekem a rózsás arc,
Inkább lenne édesanyám.
Szemem színe áfonyáé,
Hajam lenhez hasonlatos,
Mire nekem lenfehér haj,
Inkább lenne édesapám.
Kezem mint fenyőfa ága,
Csipcsirgánként* zeng a hangom,
Mire nekem a csengő hang,
Inkább lenne édes bátyám.
Elmegy a tél és jön a nyár,
Csicseregnek a madarak,
Szibériába indulok,
Nagy-nagy börtönbe küldenek.
(uo. 110. sz. dal)

Az idő azonban érleli a változást, magában hordozza a sorsfordító forradalmat,

* furulyaszerű hangszer

s 1917-ben már más a dal csengése, a nép hihetetlenül finom idegrendszere már felfogta az új idők üzenetét, s az udmurt katona így énekel:

Sárgán-sárgán-virágzik
 Az italmasz a réten,
 Örvend a friss melegnek.
 Könnyek nélkül indul most
 A férfi katonának,
 Hogy nincs cár, tudja már.
 (ld. a 19. sz. alatti műben)

A polgárháború tragikus mozzanatai közé tartozott, mikor a vörösök oldalán harcoló katona szemben találta magát fehérgárdista testvérbátyjával. Nem egy vonatkozásban balladára emlékeztetnek az udmurt folklór e szép, új keletkezésű dalai, megőrizve a tradicionális fordulatokat is, köztük az ősi vadász dal részletezését:

Felkeltem reggel, s vettem a fegyvert, hogy űzzem a fehéreket,
 Kimentem a rétre, lövészárkot ástam, hogy lőjsem a fehéreket.
 A Vála mögött ágyú dörög, az erdőben géppuska ropog,
 Előre néztem, hátra néztem, ó anyám, ó apám,
 Mint a felhő úgy jön felém az összes fehér katona.
 Ó, anyácskám, ó apácskám! Most mitévő legyek?
 Mind előtt jó egy katona, s löni készül reám,
 Felkapva fegyverem lőttem, s megöltem őt.
 Ó, anyám, ó apám! Most mitévő legyek?
 Ez a katona nem volt más, mint az édes bátyám.
 (uo.)

A katona, aki halálos sebet kap a csatában, szüleihez fordul s olyan temetést kér a maga számára, amelyet évszázadokon át minden udmurt megkapott családjától és a közösségtől. A következő „fiatalkorú” dal is magában hordozza a legmélyebb s legjellemzőbb tradíciókat:

A rét közepén
 Görcsös szilfa áll,
 A szil tövénél
 Sebesült fekszik:
 „Ó anyám, anyácskám,
 Ki mossa meg testem?
 Lemossa, ha mossa
 A tavasz zápora.
 Ó apám, apácskám!
 Ki temet el engem?
 Eltemet, ha temet
 A hulló őszi lomb.
 Jó anyám szavai,
 Az asztalra tett vaj,
 Jó apám szavai,
 Az asztalra tett kenyér”.
 (uo.)

Az új körülmények között is él tehát a régi szokások tisztelete, az ősi hagyományokhoz való ragaszkodás, amely oly jellemző az udmurt emberre. Pogány hitéért külön is üldözték, csúfolták, fenyítették, ő azonban kitartott mellette, s mint magatartásából és dalaiból is kitűnik, embersége magasabb fokon áll az értetlen, türelmetlen és sokszor teljesen műveletlen misszionáriusokénál. Toleranciája, békeszeretete bizonyysága a következő dal is:

Fenn a galamb csapong, repdes,
Nem tudva őszét, tavaszát,
Minket sokszor kinevetnek,
Hogy nem tudjuk isten írását.

Akartok cukrot? Itt van, nesztek:
Szeretnénk látni, hogy hogy esztek.
Életünk adni nem sajnáljuk —
S mit írt isten, meglátjuk.

(Képes Géza fordítása)

(ld. a 6. sz. mű 245. sz. dalát)

Reménytelen szomorúság keríti hatalmába a multáni megpróbáltatás* idején az udmurt népet, történelme mélypontjához érkezett. A per fővádlottjának családjában jegyezték le a következő dalt, amely végtelen bánatot áraszt, szinte könnyű és kristályos lírává nemesedett, lényegült át a szenvedések özöne:

Álomtalan éj nyomja szívemet,
Szavak nélkül sóhajtok — óh,
Sóhajtok, s fekete felhővé lesz
A sóhaj.

Nem, ne gondold, fekete felhő
Eső nélkül nem megy el.
S ne gondold, hogy az álomtalan éj
Ingyen távozik a szívből.

Jaj, te bánat, szívre nehezedő,
Sokat mondhatnék neked,
Szavak nélkül elfárad,
S asszonyi könnyekké válik.

Gondold meg, a fekete felhő
Nehéz esővé válik.
Asszonyi fájdalom, sötét fájdalom.
Csupán könnyekké változik.²⁸

Hosszasan folytathatnók az udmurt történelem és az udmurt élet valóságos mozzanataihoz kötődő dalok bemutatását és elemzését. Szólni lehetne pl. a lakodalmi

* 1892-ben rituális gyilkossággal vádolták az udmurtokat.

²⁸ Песни и сказки удмуртского народа. Киров, 1936.

dalokról is, ezeket azonban a színjátékszerű szokásoknál érdekesebb tárgyalni, mivel a népi dráma szerves szövegeinek tekinthetők. Hasonló a helyzet a vendégdalokkal is, hisz a háziasszony és a vendég valóságos párbeszédet folytat — csak dalban. A folklór tanulmányozása révén minduitalan meggyőződünk arról, hogy a műfajok átjátszának egymásba, a lírai dalok között sok az epikus és a drámai jellegű, az epika és a dráma lírává is oldódhat, míg a dalból lehet találóskérdés és megfordítva — egy szóval a kategóriák határai elmosódtak.

A többé-kevésbé tényelemekhez fűződő dalok után a líra fogalmához közelebb álló dalok jellemzését kíséreljük meg. Bár a lírai hős szavaiból bennük is sokszor pontosan következtethetünk a dalkiválasztó háttérre, emez mégis mellékes körülmény marad a megszólaló érzelmek és hangulatok mögött. Különösen gazdag választékot kínálnak a négysorosok, amelyek közül nem kevés az igazi gyöngyszem, de igaz költőiségben semmivel sem alábbvalóak a nagyobb terjedelmű többsorosok.

A lírai dalok hangulati-, érzelmi-, gondolati skálája oly széles, hogy szinte minden élethelyzet és lelkiállapot rezonál bennük. A mély bánat és a szilaj öröm véglelei között pereg le az emberi élet, de a bánat a gyakoribb látogató.

Tömény szomorúság az árvák osztályrésze, hisz az „Apátlan-anyátlan” ember sehol sem leli helyét, a természet szépségei sem vigasztalják, s igen gyakran csak a halálban nyer megnyugvást, oda menekül a cselédkedés, a béreskedés, a kilátástalan robot elől. Az igaz szerelmétől elszakított lány, akit gyötrelmes házasságba kényszerítenek, néha nemcsak a nemszeretett férjtől, hanem az élettől is szökni készül, s így tesz a csalódott szerelmes is. Megdöbbenően szép, utolérhetetlen tömörségű négy sorosok képviselik a borzongatóan komor halálköltészetet, miniatűr balladák, amelyekben az „erdei és a vízi világ” érzékletes képei beteljesedő tragédiákról tudósítanak:

Kakas szól a falu közepén,
Kakukk szól a fenyves közepén,
Kakasod szavára felriadok,
Kakukkod szavára megsirattok.

(Képes Géza fordítása)

(ld. a 6. sz. mű 233. sz. dalát)

Jó anyám, jó süvem,
Hajam már vízisás lesz,
Jó anyám, jó süvem,
Kezecsém halpikkely lesz.

(Képes Géza fordítása)

(uo. 26. sz. dal)

Rövidebben többet mondani, s kifejezőbben a legnagyobb költő sem tudna, hisz a négysorosok végtelenül egyszerű párhuzamokból, ill. megszólításból s pusztá közlésekből állnak. Még a szavak is ismétlődnek bennük. Alig tíz szó az, amely oly sok mindent sűrűsít magába, leszámolást az étellel, búcsút, halált.

E két kis remek azonban nemcsak esztétikai értékei okán érdemel figyelmet, hanem különleges udmurt jegyei, az erdei és a vízvilágból vett képei miatt is. Átlényegülési szemlélet sejlik mögöttük és az ősi udmurt élet- és világkép, amelyet az erdők és folyók, s a bennük élő erdei és vízilények határoztak meg és népesítettek be. Az idézett dalokban már tiszta lírává nemesült és lényegült a félelemmel és tit-

kokkal terhes távoli múlt, egészében egyedi és kifejező költői képek sorává vált az, amiben egykor hittek, ami kitöltötte életüket. Visszafelé indulva a két négysorostól, a művészi kristályosodás pontjaitól, újabb, s nem kevésbé érdekes dalokhoz érkezünk, amelyek előre is, hátra is világítva az időbe még többet árulnak el az udmurt folklórról.

Az öngyilkosságra készülő legény létét a természetben kívánja folytatni, az erdő és a növényvilág lényéivé változik halála után. Mikor az erdő kíméletére szólítja fel hozzátartozóit, túlvilági életét óvja:

Az út mentén virágzó hársfa,
Ne vágd ki őt, apám,
Az út mentén virágzó hársfa,
Ez az én testem.

A hegy alatt tiszta forrás,
Ne zavard föl, anyám,
A hegy alatt tiszta forrás,
Ez az én könnyem.

Az ablakban szép virág nyit,
Ne vágd le őt, kishugom,
Az ablakban szép virág nyit,
Ez az én arcom.

A réten fénylő a fű,
Ne kaszáld le, bátyám,
A réten fénylő a fű,
Ez az én hajam.

Az almafán almák,
Ne szedd le őket, néném,
Az almafán almák,
Ezek a barátaim.

Az utcán sétálva
Daloljatok, barátaim,
Daloljatok barátaim
S ébresszétek fe menyasszonyom.
(ld. a 18. sz. mű 98. sz. dalát)

A lány túlvilági életének színtere a „víziország”, halála után halként s vízinövényként itt folytatja létét:

Óh, testem, testem,
Nagy hal lesz talán.
Óh, kezem, lábam,
Vízbeesett ágak lesztek, talán.
Óh, gyöngyöm, gyöngyöm,
Halikrákká lesztek, talán.

Óh, szemem, szemem,
 Halszemmé változol, talán.
 Óh, ingem, ingem,
 Hálóvá leszel, talán.
 Óh, hajam, hajam,
 Hinárrá válsz, talán.
 Óh, körmeim, körmeim,
 Halpikkelyekké lesztek, talán.
 (uo. 97. sz. dal)

A dalok olvasásakor megcsap a távolmúlt szele, amely a finnugor együttélés idejéből hoz üzenetet, kalevalai reminiscenciákat ébresztenek szavai, amelyekre a legmodernebb költészet is rezonál. József Attila több híres versét a finn és a manysi folklór ihlették (Áradat, Szól a szája szólíthatatlan), s ennek közvetlen, de ismeretlen rokonságát jelentik a bemutatott udmurt népdalok. Ami pedig az erdei és vízi miliőnek nemek szerinti osztottságát illeti, a kérdés mély analízist érdemel.

Ha a fentebb bemutatott négysorosok szételemezhetetlen egységükben képviselik a néhány szóval sokat mondás költői csodáját, méltán melléjük állítható a szavakban és sorokban terjedelmesebb dal is, amelyben nem a sejtelmesség — a balladai homály — dominál, hanem valamely végtelenül finom, gyengéd, a lélek rezdüléseit is felfogó pszichológia és különlegesen szép hasonlat-sorozatok, amelyek szinte megelevenítik előttünk pl. a halálra szánt udmurt lánykát útban a „víziország” felé. Mindamellet e dal nem olyan komor és tragikus kicsengésű, mint miniatűr megfelelője, lehet, hogy csak a lírai hős, a fiatal leány duzzogásáról, fenyegetőzéséről van szó, amely csalódás, rossz hangulat következményeként jelentkezett. Az öngyilkosság gondolatát kiváltó okok, majd a végső s végzetes lépést megakadályozó mozzanat szinte mosolyra fakasztanak, noha a tragédia be nem teljesedése csak a véletlenül múlt:

Fejecském, mint cérnagombolyag, szép,
 Arcocskám, mint kövi szeder, szép,
 Szemecském, mint ribizkeszem, szép,
 Kezecském, mint ezüsfogó, szép.
 Lábam könnyű topogással lép.
 Malomhoz mentem, lisztes lettem,
 Pusztára mentem, meglátott egy ember,
 Erdőbe mentem, megcsípett egy kullancs,
 Izs folyóhoz mentem, hogy belevezzek,
 De sajnáltam ezt a fényes világot.
 Örvényhez mentem, hogy beleugrok,
 De egy béka előttem beleugrott.
 (Képes Géza fordítása)
 (ld. a 6. sz. mű 24. sz. dalát)

A szerelem különleges lelkiállapot, a szerelmes fiatal bódult, szórakozott, sértődékeny, időnkint szinte szólni sem lehet hozzá, vagy ha igen, csak végtelen tapintattal:

Fekete tengeren átal menni
 Papirosnál könnyebb hajó kell —
 Veletek, szeretők, beszélgetni
 Bársonynál is finomabb nyelv kell.
 (Képes Géza fordítása)
 (uo. 70. sz.)

A sokat megélt, megfáradt ember rezignált hangulatú dala arról szól, hogy kár volt megszületnie, de ki sejtetheti előre sorsát, útját az „élet tengerén”:

Ha a tengert ismertem volna,
 Sose ültem volna én kompra,
 Ha tudtam volna, mit fogok látni,
 Még a bölcsőben meghaltam volna.
 (Képes Géza fordítása)
 (uo. 35. sz.)

Rengeteg tapasztalat, bölcsesség halmozódik fel a folklórban, egyszerű, de mélységesen igaz „népi filozófia” olvasható ki belőle a világ dolgairól, az emberi életről, halálról, az évekre, napokra, órákra tagolt idő kérlelhetetlen haladásáról:

Még két óra s vége a napnak,
 Még két óra és vége a hétnek,
 Még két hét és elfogy a hónap,
 Még két hónap, s vége az évnek,
 Megy az idő s véle az ember.
 (Képes Géza fordítása)
 (uo. 272. sz.)

Ugyanerről a témáról szól egy másik szép dal is, amely részletesebben nyilatkozik a repülő időben gyorsan lepergő emberi életről:

Elment egy perc, nyomában a másik,
 Eltelik az óra, s utána a nap,
 Tovalép a nap, követi a hét,
 Hónapra hónap, évre az év jön.
 Elröppen az ifjúság, itt az öregség,
 Hajunk már hóként ezüstlik,
 És feledésbe (tűnünk) nyomtalanul.²⁹

Az összetalálkozó barátok dallal köszöntik egymást, s szinte versenyre kelnek, ki tud több és szebb éneket előadni. Ha jó dalosok találhatnak egymásra, valóságos kalevalai hangulatot teremtenek:

Ülj csak eléem jó barátom,
 Nézzük egymást és daloljunk,
 Nem, ne nézzük egymást dalolva,
 Kéz a kézben énekeljünk,
 Ha te hetven éneket tudsz,
 Én hétszázat dalolok rá.
 (Id. a 2. sz. műben)

²⁹ К. Герд: Народное творчество вотяков (Жизнь национальностей, 1922. № 16.)

A dal még szebb, ha hangszer, guzla vagy hegedű kíséri, s megragadó az a költői gondolat, mely szerint a muzsikáló ember maga is hangszerré válik, s az élet-telen hangszer is megéled, ha a zene eszközévé válik:

Egy közülünk krezli,
A másik hegedű,
Egymás mellé téve zengeni kezdenek,
Boldogtalan vagy barátom,
Magam is az vagyok,
Ha együtt dalolunk, a nép sírva fakad.
(uo.)

Hogy milyen sokat jelent a dallam, mennyivel többet fejez ki a pusztai szavaknál, s a szavaknak milyen röptőt, emocionális-hangulati töltetet ad, azt maga a népdal is megfogalmazza:

Ha csak szavakban mondom el dalom,
Nem mondom el, ami szívemben van,
Ha a szavakat dalolhatom,
Többet tudok elmondani.
(uo.)

A lant megkönnyíti a dalolást, ihletet ad, költővé tesz, míg az élettapasztalat a bölcsesség feltétele; költészet, muzsika és tudás nélkül nem születhet dal:

Ha arany lantom lenne,
Arany szókat szólnék,
Hogyha tanulhatnék,
Ezüst szókat szólnék.
De nincs arany lantom,
Arany szót sem szólok,
S mivel nem tanultam,
Bölcsen sem szólhatok.
(uo.)

A komor, sötét hangulatok, a tragikus tónus, a filozofikus meditálás mellett természetesen a derűsebb, világosabb élettájak sem ismeretlenek az udmurt népdal világában. A boldogságot és a vidámságot kifejező dalok is felcsendülnek a fiatalság összejövetelein, sőt az incselkedés, a tréfa, s néha az ugyancsak vaskos, szókimondó kötekedés-dicsekedés is helyet kap a dalban. Véleményünk szerint esztétikai, emberi érték és tartalom tekintetében a „boldogság” tematika nem mérkőzhet a „bánat” kiterjedt, mélygyökerű dalaival, de legjobb darabjai, szellemes allegóriái feltétlenül figyelemre méltóak. Az alábbi párbeszéd formájú, a végső választ szűkülő koncentrikus körökben kérdésekkel közelítő rejtvény egy gáláns szerelmi kaland dramatikus kifejtése:

— Merre jártál, kedvesem?
— Bogyót szedtem, ott jártam.
— Merre háltál, kedvesem?
— A te kapudban, ott háltam.
— Mi volt az ágyad, kedvesem?
— Fekete fenyő ága volt.

- Hát fejedalja, kedvesem?
- Fekete tuskó gömbje volt.
- Mi volt vacsorád, kedvesem?
- Fekete kanca húsa volt.*

(Rab Zsuzsa fordítása)**

(ld. a 6. sz. mű 99. sz. dalát)

A daléneklés ma is élő gyakorlat az udmurt falvakban. A jóra fordult életről, valóra vált álmokról szólnak az újabb népdalok.

Az analfabétizmus felszámolása, a rádió, majd a televízió terjedése következtében erősen hat a népdalokra is a szovjetország kultúra, zeneművészeti, s rohamosan terjednek a népdalok rovására a különféle mozgalmi énekek, mű- és táncdalok.

Fontos és jellemző kölcsönösség figyelhető meg az udmurt nép- és műköltészet között is. A kibontakozó udmurt szépirodalom a népköltészet talaján kapott életre, de a költők nemcsak vettek, adtak is, s az idők során egyre több műköltészeti alkotás folklorizálódott, s az újabb gyűjtésekben ismert költők és zeneszerzők művei szerepelnek népdallokként. A népszerű műdal a népdallá válás küszöbén áll, s túljutva a pusztá közkedveltségen — meggyökerezik, elterjed s bizonyos apró módosulásokat szenvedve népdallá nemesül. Az újabb udmurt népdalokban már erősen érezteti hatását a szépirodalom, s ezt többek között az is bizonyítja, hogy a hagyományos, lazább formákat zártabb, szabályosabb szerkezetek kezdik felváltani.

Az udmurt népdal formai vizsgálata, nyelvi és dallamvilágának, verstani vonatkozásainak tanulmányozása (amely az összehasonlító filológia szempontjait is figyelembe venné) a kezdet stádiumában van. Ez a megállapítás nem elmarasztaló jellegű, hiszen rendkívül bonyolult problémáról van szó, amellyel a komi, mari, mordvin folkloristák, irodalomtudósok és nyelvészek sem tudtak megbirkózni ezideig.*

* E példa egy másfajta — ha úgy tetszik — szabadosabb erkölcsi felfogásra vall, amely a lányrablás, és a fiatal fiú—idős lány közötti házasságkötés szokásai és körülményei között nem különösebben meglepő. Bizonyítéka annak is, hogy a népköltészetben nemcsak a gyöngédség, finomság, hanem az adott életviszonyokat visszaadó nyers, drasztikus tények is szóhoz juthatnak. A folklórban a szürrealizmus mellett a naturalizmusnak is polgárjoga van. Az udmurt dalokat jellemezve PERVUNIN a következőket írja a „naturalizmus”-sal kapcsolatban:

„Вотский народ допускает в свои песни (особенно эротического содержания) такую резкую наготу выражений, — которая совершенно негодится для печати.”

** KÉPES GÉZA³⁰ és Rab Zsuzsa³¹ fordításai nyomtatásban is megjelentek.

³⁰ KÉPES GÉZA: Először magyarul. Budapest, 1971.

³¹ Nyelvrokonaink irodalmából. (Tiszatáj, 1972. 2. sz.)

* A mari versritmus kérdésével legutóbb NY. I. KUTUROV foglalkozott. Véleménye szerint a mari dalszöveg ritmusa a dallamhoz igazodott. A népdalszövegek ritmusát a dallam nélkül nehéz lenne meghatározni, már csak azért is, mivel a mari nyelv hangsúlyviszonyai tisztázatlanok. A mari költők csak az utóbbi időben találtak olyan megoldást, amely egyértelmű verhangzást biztosít a versnek, a mari verstan azonban még mindig kidolgozatlan.³² J. I. KOVEGYAJEVA 1970-ben megjelent könyve³³ (a mari nyelv hangsúlyozási viszonyairól) mindenestre megkönnyíti a verskutatók munkáját. A komi népdal ritmusa ugyancsak zenei alapú — amint ezt A. VANYEJEV is megállapítja. A szöveg nem olvasásra, hanem éneklésre szolgál, s ily módon, ami versszöveggént nem állná meg a helyét, dalolva teljes értékű. Bár a komi nyelvben a prozodiai és hangsúly-viszonyok pontosabban meghatározottak mint a mariban, a prózai vers ritmusának kialakítása itt sem történt kísérletek és kudarcok nélkül.³⁴

³² Н. И. Кутуров: О некоторых особенностях марийского ударения и ритмики в поэзии. (Вопросы финно-угроведения, вып. 5. Йошкар-Ола, 1970.)

³³ Е. И. Коведяева: Проблемы акцентуации марийского языка. Москва, 1970.

³⁴ А. Ванев: Особенности коми стихосложения. (Историко-филологический сборник Коми Филиала АН СССР, вып. 7. Сыктывкар, 1962.)

Feltételezésünk szerint a formai analízis elmaradottságát több okra lehet visszavezetni. Bár megszilárdulóban van a komi, udmurt, mari, moksa és erza irodalmi nyelv, fokozatosan érvényesülnek szabályai, hangtani normái (hangsúly, hanglejtés, beszédszakasz, szünet, szótagolás, szótaghosszúság), mibenlétüket tekintve: 1. elméletileg nem tisztáztak, 2. következésképp a gyakorlatban sem megállapodottak. Számolnunk kell itt az irodalmi nyelvben még erősen érvényesülő nyelvjárások hatásával is (amelyek nemcsak a hangok színe tekintetében, hanem eltérő hangsúlyozási sajátágaikkal is megoszthatnak egy-egy nyelvet*).

A népdal valamennyi formai jegyével adott, kész mű, amelyet másképp közelít meg a klasszikus verstant szem előtt tartó filológus, másképp a népzene kutatója és harmadikféleképp az ezt is, azt is többé-kevésbé ismerő, tudatosan alkotó költő (nem szólva az ösztönösen írókról). Az összetett problémát csak a nyelvészet, a népzene tudomány és a modern verstan tanulságainak együttes alkalmazásával lehet megfejteni.

BUCH, WICHMANN és MUNKÁCSI tekinthetők az udmurt verstani kutatások elindítóinak. GERD sajnos csak az ilyen irányú vizsgálódások tervbevételeig jutott el. M. PETROV, VASZILJEV-BUGLAJ, GIPPIUS-EVALD, POZGYEJEV és TRAVINA tanulmányai adnak együttesen sok részletben helyes, de korántsem végleges feleletet a „milyen is az udmurt népdal formai, nyelvi, zenei világa?” kérdésre.

A stilisztika és a szövegelemzés szintén csak részeredményeket ért el ez ideig, az udmurt dal nyelvéről keveset, strofikus és szerkezeti felépítéséről valamivel többet írtak. E tekintetben PETROV munkássága érdemel figyelmet, de GIPPIUS-EVALD és POZGYEJEV tanulmányai is jelentősek.

Az udmurt népdalszövegek állandóan változnak, újulnak, keletkezésükben igen nagy szerepet játszik az improvizáció. Ily módon rengeteg dal született és enyészett el nyomtalanul, mivel a közönség általában a sikerültebbeket fogadta el s énekelte tovább. Adva voltak a rögtönzészzerű dalköltés alkalmai is (vendégeskedés, katonamenyasszonybúcsúztatás, siratás, stb.), sőt a témák és a dallamok is, csupán a kereketeit kellett kitölteni a közösség számára elfogadható, de a hagyománytól megszabott tartalommal. A dalok szövege, fogalomkészlete az udmurt élet, miliő nyelvi tükörképe, idegen hatásoktól viszonylag érintetlen, grammatikailag is jellegzetes, tömör és kifejező — a beszélt nyelvvel csaknem azonos népnyelv. Fokozatosság, értékskála a szövegek vonatkozásában is felállítható, de a gondos és sokoldalú mérlegelés az „alacsonyabb” grádusoknál sem mellőzhető. Akadnak a „művelt” olvasó számára érthetetlen jajszavakból, egy-egy szó vagy mondat ismétléséből álló „érték-telen”-nek tartható dalok,* aminthogy a legmagasabb rendű költészetet képviselő

*ITKONEN cikkének bizonyossága szerint a hangsúly és a hangsúlytalanság fogalma szinte minden finnugor nyelvben más és más lényegyet tartalmaz. A dallam támasztékát nélkülöző vers esetében a ritmizálást igen megnehezíti a hangsúlyos szótagok elmosódottsága, illetve a hangsúlyos és hangsúlytalan szótagok egybeemosódása.³⁵

³⁵ E. ITKONEN: A finnugor nyelvek hangsúlyviszonyairól. (Nyelvtudományi Közlemények, 1955.)

* Az „óbégatás”-ról már idéztük LEBEGYEV véleményét. HERZEN sem nyilatkozott sokkal kedvezőbbben az ilyen típusú dalokról:

„Песен выражающих чувствования любви, радости или печали у вотяков нет; поют обыкновенно одни слоги, которые не имеют никакого значения: ай—ду, ай—ду, е—май—ду; зюлым, зюлай, ойдо-е. Или поют о том предмете, которые находится перед глазами.”³⁸

³⁸ А. И. Герцен: Вотяки и черемиса (Вятские Губ. Ведомости, 1838. № 3.)

LEBEGYEV és HERZEN alighanem a Glazov környékén hallott dalok alapján alkották meg az udmurt népdalt egészében elmarasztaló véleményüket. A Glazov környéki udmurtokról írja B. GAVRILOV:

dalok is szépszámuak. Egyiknél sem, másiknál sem mellőzhető a melódia, a dal csak általa válik teljessé, teljes értékűvé.

Már a „Lieder ohne Texte” dalokban,* de mellettük a szöveges dalokban is az ismétlés ötlik legelőször szemünkbe, mint az udmurt népdal (finnugor örökségének) leghagyományosabb kellékeinek egyike. Az ismétlés legegyszerűbb formáitól — vagyis egy lexikai egység ismételtetésétől — („jaj”-dalok, vagy pl. a „Távolból-távolból vendégek jöttek” kezdetű dal) (ld. 18. sz. alatt), illetve egy gondolat válto-

„В Глазовском уезде, у вотяков собственно песен нет, есть только напевы, на которые поются слова, ой—дой шуоми...”

Ezt a körülményt ő is, MUNKÁCSI is az eloroszosodásnak tulajdonítja. Mint MUNKÁCSI is megjegyzi: „Midőn valamely népfaj egy másiknak erős befolyása következtében jellemző sajátosságait elveszíteni kezdi, e processus legelsőben is abban szokott nyilvánulni, hogy a népköltészet verses alkotásai eltűnnek az emlékezetből.”

BUCH véleménye sem különbözik az előbbiektől: „Als niedrigstes Studium möchte ich das Singen ohne Worte ansehen...”

Egyik szerző sem tud tehát sokat kezdeni a „Lieder ohne Texte” műfajával.

A nyenyec (és a lapp) énekekben (az éneklés stílusával, a szöveg és a dallam viszonyával, a töltélszavak kérdésével kapcsolatban) az udmurt népdal itt említett sajátosságaihoz sok tekintetben hasonló vonásokra figyeltek fel a kutatók.

CASTRÉN írja: „Ich muss noch bemerken, dass der Gesang der Tädibe's (= jurák-szamojéd sámán) nur wenige Worte enthält und wenig mehr als eine Improvisation ist. In den Gesängen der Samojeden überhaupt ist nicht die Rede von einem oder dem andern einzelnen Worte, noch weniger von Versmass und Versfüßen. Weiss der Sänger, was er zu sagen hat, so kommt das Wort von selbst und passt es nicht zur Melodie, so schlüpft man über die eine oder die andere Silbe hinweg oder dehnt sie weiter aus, so wie es gerade die Melodie erfordert...”³⁷

LEHTISALO szerint: „Den samojedischen und lappischen Jodlern ist der primitive Zug gemeinsam, dass in ihren Worten kein regelmässiges Metrum auftritt... Da in den primitiven Liedern kein regelmässiges Metrum herrscht, wendet der Jodelnde Füllsilben an, um die Worte mit der Melodie in Übereinstimmung zu bringen. Diese Füllsilben sind entweder bedeutungsvoll, wie z. B. bei den Juraksamojeden *näe* 'ist'... oder sie sind bedeutungslose einsilbige Partikeln...”³⁸

E kérdéssel legrészletesebben HAJDÚ PÉTER foglalkozik. „A verstani kutatás sem hanyagolhatja el a töltőszótagok vizsgálatát. Ezek biztosítják az ének által megkövetelt szótagszámot, megadják a vers belső ritmusát, ugyanakkor pedig a sorvégi refrének összecsengése rímeket hoz létre. Az eddigi verstani kutatások csak az alapszövegre korlátozódtak. Ezzel magyarázhatók azok a megállapítások, hogy a szamojéd versben nincsen metrum, nincsen rímelés. Ha azonban az énekkel együtt, az ének okozta változásokkal együtt szemléljük a szamojéd verset, rögvést kiderül, hogy ritmus és rím egyaránt fellelhető bennük...” — írja.³⁹

³⁷ M. A. CASTRÉN: Reiseerinnerungen aus den Jahren 1838—1844. St. Petersburg, 1853.

³⁸ T. LEHTISALO: Beobachtungen über die Jodler (Journal SFOu, XLVIII. Helsinki, 1936—1937.)

³⁹ HAJDÚ PÉTER: Szöveg és dallam viszonya a szamojéd énekekben (Néprajz és Nyelvtudomány, Szeged, 1959—1960.)

* Az udmurt népdalt egészében elmarasztaló vélekedéseket elsőként PERVUHIN cáfolta meg, bebizonyítva, hogy Glazov környékén is él a folklór, sőt a népdal is, s érdemben ő szól először a szövegtelen dalokról is.

„На самом же деле, повторяем мы, — у них песен довольно много, так что и в наше собрание вошли даже не все те песни, которые распеваются Вотяками Глазовского уезда, а мы имеем данные, что у Вотяков, живущих в уездах Сарапульском, Слободском и других, существуют еще свои песни, отличные от Глазовских... Делая заключения по аналогии с русскими песнями, мы решительно утверждаем, что даже вотские современные припевы, не имеющие ныне определенного смысла и потому непонятные для самих Вотяков, в древности имели если не определенный смысл, то определенное значение, составляя — например — либо заключительную формулу или заключающую в себе призывание богов и духов.”

WICHMANN sem ért egyet GAVRILOVVAL és MUNKÁCSIVAL: „So schlimm standen wohl die Sachen doch nicht. — Die Volksdichtung lebt noch, obgleich das russische Element hier viel grösser und stärker ist, als irgendwo anders...” Nem szól azonban a jaj-szavas dalokról.

zatlan szövegű újraéneklésétől; („A mezőn ha nem énekel a pacsirta, a mezőn ha nem énekel a pacsirta, a mező vidám nem lesz, a mező vidám nem lesz”)⁴⁰ — a dinamikusabb, haladványos, láncszerűen összekapcsolódó, s csak részismétlést tartalmazó gondolatsorokig a variációk sokasága jellemzi az udmurt népdalt.

A „hegyeken utaztunk, folyóparton utaztunk, túlevelű fák alatt utaztunk” (ld. a 21. sz. alatt) sorban a mozgást nemcsak az ige, hanem a változó színhelyek is érzékeltek.

Az ismétlés keretén belül (Vála folyó) a színhely, de a cselekvés is változik az alábbi dalban:

A Vála mezején két szép
fagyalvirágos kert,
Gyerünk barátaim, játszunk
e kertekben,

A Vála vizében két szép
csónakocská,
Gyerünk barátaim, evezünk
e csónakokban.

(ld. a 21. sz. műben)

Végül közös elem híján tulajdonképpen elmarad az ismétlés, csupán két hasonlóknak vélt cselekvést állít egymás mellé a népköltő, s az egyre tudatosabban alkalmazott párhuzamon át a hasonlathoz vezet az út:

Csobog a víz, folydogál,
Lenn a vízen lúd úszkál,
Lúd gondja a vízen vagyon,
Legény gondja csak a vagyon,
(ld. a 6. sz. mű 193. sz. dalát)

Még fejlettebb és költőibb a következő párhuzam:

Nagy mező, tiszta mező,
Szalma van, de magja nincs,
Kedves barát, jó barátom,
Leveled van, magad távol /(vagy)/
(ld. a 29. sz. műben)

A magyar népdal egyik legszebb tulajdonának azt a gazdag párhuzamrendszert tartják, amely a természet és az emberi élet rokonjelenségeit oly sok vonatkozásban konstatálja. Ez a fajta parallelizmus sajátja az udmurt népdalnak is, de hasonlatanyaga — érthetően — egyéni, az udmurt világból merített.

Mi is jellemzi ezt a világot, hogy lesz belőle jellegzetes udmurt költészet, s a hasonlat hasonlója és hasonlítottja? A fentebb bemutatott dalok alapján is megállá-

PERVUHIN feltétlenül megszívlelendő gondolata mellett GERD szociális és politikai szempontokat is tekintetbe vett e sajátos dalműfaj elemzésekor:

„Поддавленная, угнетаемая, эксплуатируемая масса осталась замкнутой в себе со своими древними песнями, религией, обычаями, которые сохранились пред Октябрьской революцией и окончательно не изжиты по сие время.”

⁴⁰ VIKÁR LÁSZLÓ: Cseremisiz és csuvas népdalgyűjtés 1966-ban. (Nyelvtud. Közl., 1969.)

píthatjuk, hogy a képekhez a mezők, erdők, vizek, az évszakok változása, a nap és a felhők vándorlása szolgál modellül, mindennek a középpontjában az élő, érző, dolgozó, konstatáló emberrel.* Ami rögtön szemünkbe ötlík — szinte vizuális élményként — e dalok olvastán, az a festőiség, a költői képek valóságos színpompája, a látásmód különleges érzékenysége a színekre. Fehéren virágzik a zelnicefa, piroslik a mákvirág, zölden virít a fű, kéken a búzavirág, feketéből fehérre lesz a haj — közli az egyik dal. (Lásd fentebb.) De a virágok nemcsak egyszerűen fehéren, pirosan, zölden virítanak, hanem szinte harsogják színeiket s fehéren-fehéren (vagy a fehérnél is fehérebben, nagyon fehéren) (юг-юг жужалоз), illetve pirosan-pirosan (чыж-чыж жужалоз) virágzanak. A szín érzékeltetése mellett becézést, kedveskedést, megbecsülést is kifejez az arany (зарни), amely gyakran jelzője a guzlának (крезь) és a szónak is (зарни крезь, зарни гур) és az ezüst (азвесь), amely rendszerint a könny alapanyaga (азвесь синьву). A fekete és a sötét (сьод) nemcsak az erdőt és a felhőt minősíti, hanem már-már szimbólummá lett, a keserűség és a nehéz élet jelképévé.

Az udmurt föld gyümölcsei, a ribizke (намер), az áfonya (сутэр); jellegzetes lombos fái, a zelnicefa (льомпу) és a juharfa (бадяр), legkedvesebb virága, a sárga harangvirágféle (чуж италмас) és jólismert madarai, a fülemüle (учы) és a galamb (дыдык) élénk színeikkel, sudárságukkal, kecsességükkel, csengő hangjukkal s szelidségükkel az emberi tulajdonságok, a fiatalság, s főként a női szépség megfelelőivé lettek a népdalban. Útmutatásaik nyomán megfesthető az udmurt női ideál.

A délvideki férfiak a fekete hajú, fekete áfonya szemű, bíbor-mák arcú, fülemüle dalú sárga italmasznak hódolnak, észak legényei viszont a lenhajú, almapiros arcú, hófehér kendőjű, fűzöld blúzú, tarkaszoknyájú, kékszemű galambnak adják a pálmát. Ez a kis felsorolás egyben már azt is bizonyítja, hogy a jellegzetes udmurt táj teljesen áthatotta az udmurt költészetet, hiszen a jelzők, hasonlatok, metaforák, allegóriák, szimbólumok alapjává vált. Az *italmasz* és a *didik* az egész udmurt nép körében olyan közszeretnek örvendenek, olyannyira jelen vannak életükben és gondolatvilágukban is, hogy már régóta személynevek is, az eredeti és ősi udmurt személynevek közé tartoznak.

Az udmurt dalok szókészlete nem ölel fel különösebben nagy fogalomtartományt, de igen érzékletes, s az adott életkörön belül túlnyomó többségben a konkrétumokat nevezi meg. A régi tatár és orosz jövevényszavak természetesen megtalálhatók benne, de az újabb idegen szavak áradata még nem zúdult bele. Meglepően gyakoriak a kifejező, hangutánzó, hangfestő és gyermeknyelvi szavak, amelyek fokozzák a szövegek zenei hatását (lásd a méh zümmögését visszaadó жынгыр-жынгыр vagy a kutyaugatást imitáló ланг-ланг szavakat tartalmazó dalokat (ld. az 1. sz. alatt). „Csil-csil-csillog a fekete erdő... pir-pir / (hangot adva)/ röpül a szélben a nyírfalevél... stb.” — olvassuk MUNKÁCSI egyik dalában (ld. a 6. sz. alatt); „egyetem-begyem doronya” stb. a másokban; az indulatszók közül pedig különösen gyakran találkozunk a sóhaj- és jajszavakkal.

A dalok helyi koloritját biztosítják — többek között — a földrajzi nevek, amelyek elsősorban folyó- és pataknevek. A bánatnak és örömmek egyaránt lehet színhelye az Izs, a Vala, a Csepca, a Tujmi és a Multanka mente, az énekes befoglalja dalába szülőföldje geográfiáját is.

* „Природа как бы превращается в живое существо: у нее своя душа, мысль, язык. Певец поверяет ей, как другу, свои тревоги, он рассказывает о своем горе деревьям, ищет у них утешение, он заставляет куковать кукушку и получает от нее ответ ...” — г-жа GERD.

A szinonímasorok közül a leggazdagabb a kedves megszólítására szolgál. Az egyes szám első személyű birtokos személyraggal ellátott szavak: *мыcoe* kedvesem, *гажанэ* kedvesem, *дыдые* galambom, *яратонэ* szerelmem, *туганэ* barátnóm, *заные* szerelmem, *заныкае* szerelmezem, *музие* barátnóm, *дусыме* szerelmem, *милое* kedvesem — mindegyike gyengédséget, melegséget áraszt.

A népdalszövegek a grammatikai megformáltság tekintetében is közel állnak a beszélt nyelvhez, a sok ismétlés, felsorolás, párhuzam, a mellérendelő formák elterjedtségét mutatják. Ez kifejezésre juthat szavak mellérendelésében (lásd a „Jó anyám, jó süvem...” kezdetű dalban), s mondatok kapcsolásában is (lásd a „Fejecském mint cérnagombolyag, szép” című dalt).

Ha a mellérendelés bizonyos mértékig a terjengősségnek kedvez is, az egyidejűleg gyakran alkalmazott igeneves szerkezetek ugyanakkor a tömörítés eklatáns példái. Az alábbi dal a tagadó igeneves szerkezetek valóságos sorával szolgál:

Kid'okä, kid'okä bïzid-ug,	Messzire, messzire mentél
apajä,	férjhez néném,
šöd kirjiz vižamtä šöd	fekete holló át nem hatolta fekete
ñuläsšori potid!	erdő közepébe mentél,
kïtkontäm valjосmäs kïtkïsa	Soha be nem fogott lovainkat
mi liktim;	befogva jöttünk,
šukkontäm valjосmäs šukkïsa,	Soha nem ütött lovainkat
mi liktim;	ütve jöttünk,
pōšantäm valjосmäs pōšata,	Soha nem izzasztott lovainkat
mi liktim;	izzasztva jöttünk,
šöd kïj-kad' urisän ulläsa,	Fekete kígyóhoz hasonló ostorral
mi liktim;	hajtvá jöttünk,
dišantäm diš'jосmäs dišasa,	Soha fel nem öltött ruháinkat
mi liktim.	felöltve jöttünk.
	(ld. a 6. sz. 148. sz. dalát)

Igen erőteljes és kifejező, más finnugor nyelvekre is jellemző alakulatok ezek, az azonos igéből képzett, s egymással szembeállított határozói igenevekből alkotott szerkezetek. Elszántságot, célratörést fejez ki a „befogatlant befogva”, „megütetlent megütve (lovat)”, „felöltetlent felöltve (ruhát)” határozó sor, így indultak egykor vadászatra, majd lányrablásra, majd az ifjú menyecske visszaráblására az udmurt férfiak.

Az alárendelő idő- és helyhatározói mondatokat gyakorta igenév + névutós névszó-ból alkotott szerkezetek helyettesítik. A „miután veletek, barátaim, megismerkedtem” helyén a 'megismerkedésem idején' (ti *tuganänim todäm-berä* (ld. a 6. sz. alatt) a „mikor társaink játszan mennek” helyén a 'menés idején' *miłäm ešjосmë šëdene poton-dërja* (uo.); a „miután anyuska kiment a házból” helyén a 'kimentekor' / (múltban!)/, anakaj korkas' *potäm berä* (uo.)-féle rövidebb konstrukciók állnak.

Szólunk már fentebb (az ismétlés tárgyalásakor) az expresszív szavakról, amelyek egymás utáni hangoztatása alliterációt ad. Verstani elemzésben ezek persze nem valódi alliterációk. A tudatosan alkalmazott betűrim meglehetősen ritka jelenség az udmurt népdalban. Ennek oka lehet részben az is, hogy az énekelt szövegben amúgy sem érvényesülne a betűrim, a szó utolsó szótagjára eső hangsúly pedig kü-

lőnben is csökkenti az alliteráció hatását. (Lehetséges viszont az utolsó szótagok alliteráltatása.) Mindamellett erre a fajta ritka verstani díszítő elemre is van példa az udmurt népdalok között: „Tuala potäm, paski-pijos” ’az idén kikelt fecske-fiókák’ (uo.).

Az udmurt népdal szövegét, mint verset leghelyesebb a dallam és a dallamritmus felől megközelíteni. A pusztá szövegek többségére nehezen alkalmazhatók a szigorú verstani szabályok, ami érthető, hiszen a dalok nem elmondásra, hanem éneklésre születtek.

Az udmurt nyelv egyik legfeltűnőbb jellegzetessége (amint ezt már a 18. században is konstatálták) a szó utolsó tagjára eső hangsúly, amely magától értetődően emelkedő típusú verstani egységeket, verslábakat (jambus, anapestus) eredményez.* A dallamok többsége viszont az ütem elején nyomatékos, azaz ereszkedő jellegű képleteket ad, ezért az udmurt népdalt TRAVINA trocheikus jellegűnek tartja.**

Az ellentétes ritmusfajták (a szöveg és a melódia ritmusa) ezek szerint keresztezik egymást, az éneklésben azonban ez nem okoz zavart, mert ott nyilvánvalóan a dallam ritmusa az irányadó, s ritmizálási nehézségek fel sem merülnek, a szöveg a dallam követelményeihez igazodik. Mivel ugyanazon dallam alatt többször is cserélődhetnek a szövegek, előfordul, hogy a szótagszám nem egyezik a zenei hangok számával, ilyenkor többnyire nem melizmatikus megoldás születik, hanem töltelékszó kerül a szövegbe.*** (Ez is a dallam elsőbbségét igazolja.)

A dallam nélkül maradt szöveg elveszti határozott ritmuskarakterét, olvasáskor, mondáskor prozódiai törvényszerűségek érvényesülnek benne, (de ahogy már WICHMANN is megállapította) kevés az egynemű sorfajta.

WICHMANN is, TRAVINA is a kifejezesebb formájú négysorosokra alapozza vélekedését, ezeknek vers mivolta ugyanis valamennyire a dallam nélkül is érvényesül, tehát nemcsak daloknak, hanem verseknek is felfoghatók.

A kötetlenebb formájú, terjedelmesebb dalok ritmusának meghatározása nehezebb feladat. Ezek még sokkal inkább a dallamra utalt szövegek, s dallam nélkül szinte vers mivoltuk is megkérdőjelezhető (legalább is a ritmust illetően). A szótag-számokban mutatkozó jelentős eltérések, a sorok nagyobb számának és kisebb belső kohéziójának eredménye ez a bizonytalanság, amelyet az is okoz, hogy a sorokon belül a verslábak sem egyneműek (az csupán a nyelv hangsúlyozási törvényszerűségeiből fakad, hogy a jambikus és anapestikus egységek vannak többségben).

A ritmus és a ritmizálás (skandalás) problémáit korántsem merítettük ki az elmondottakkal. Néhány pontosan meghatározott esetben (a tagadó ígék kijelentő

* „Da die votjakischen Worte mit wenigen Ausnahmen den Ton auf den letzten Silbe haben, so ist der Rhythmus der votjakischen Lieder durchweg ein steigender — die Lieder bestehen fast nur von Anapesten und Jamben, beziehungsweise Spondeen...” — állapítja meg BUCH... PERVUHIN mindössze annyit mond a dalok ritmusáról, hogy: „...они составлены тоническими стихами”. Wichmann szerint: „Das Versmass der votjakischen Lieder ist nicht sehr abwechselnd”. Az anapestust tartja a legjellemzőbb verslábnek, de mindjárt megjegyzi: „Reine anapestische Verse gibt es doch sehr wenig. Sie sind fast immer mit Jamben oder sogar Spondeen vermischt.”

** Ритмическая основа удмуртских народных песен та же, что и в песнях других народов, — обычно это четырехстопная восьмисложная строчка хорейского строения и ее усеченный вид — семисложная строчка.

*** „Ha az énekhez több szó vagy szótag szükséges, azt gyakran énekpótló *oj, no, ginä, med-*féle szócskákka, vagy többes képző, illetve valamely birtokosrag fölösleges alkalmazásával érik el” — írja MUNKÁCSI.⁴¹

⁴¹ MUNKÁCSI BERNÁT: Jelentés az esztergomi fogolytáborban végzett votják nyelvi és néprajzi tanulmányaimról. (Akadémiai Értesítő, Budapest, 1916.)

módú alakjaiban, az ige felszólító módjának második személyében, egyes összetett névmásokban, stb.) az udmurt nyelvben az első szótagra esik a hangsúly, s lehetnek hangsúlyosak az egytagú szavak (nemcsak a névmások, hanem az indulatszavak, sőt a kötőszavak) is, így lehetőség van trocheikus, daktilikus sorfajták kialakítására.* A dallamok esetében viszont az ütemelőző, nyomatéktalan hang teheti ellenkező előjelűvé a sorokat, utat nyitva a jambikus és anapestikus ütemfajtáknak. Ha kisebb számban is, de ilyen sorfajták is előfordulnak az udmurt népdalok között.*

A verssorok szótagszámának kérdése (a szótagszámláló jelleggel kapcsolatban) sincs megnyugtatóan tisztázva. Az improvizációs, nagyobb terjedelmű dalok többsége e tekintetben teljesen kötetlen. MUNKÁCSI egyik katonabúcsúztató dala (ld. a 6. sz. alatt) pl. a következő szótagszámokat adja soronként: 11 15 12 9 8 7 8 9 9. A „Dalolj, dalolj — mind mondjátok” kezdetű népdal (részlet) — amelyet munkánkban is bemutattunk — ilyen szótagszám-képletet mutat: 9 8 9 8 13 13 11 10 11 11 12 12 12 11 12 10 10 11 12 12 12 10 10.

A négysorosok esetében sem egyeduralkodó az a szabályos négyütemű, nyolc, vagy hétszótagos versforma, amelyről Travina beszél. Nagyobb a tarkaság, habár a sorok szótagszáma szűkebb határok között váltakozik. Ritka az adott szótagszámú soroknak olyan szabályszerű egymásra következőzése, amelyet a $8+8+8+8$ vagy a $8+7+8+7$ képletek fejeznek ki. A Petrov által sajtó alá rendezett négysorosok kötetében (ld. a 14. sz. alatt) az első 10 dal a következő szótagszám-formulákat mutatja: 1. $8+8+8+7$; 2. $7+7+7+9$; 3. $7+6+7+7$; 4. $7+7+8+7$; 5. $7+7+8+7$; 6. $7+8+7+7$; 7. $7+6+8+4$; 8. $8+6+8+7$; 9. $8+8+8+7$; 10. $7+7+8+7$. A további vizsgálatok még nagyobb eltéréseket is megállapíthatnának. A ritmus és a szótagszámlálás kérdésében problémákat okozhat a semivokalikus *w* verstani szerepének megítélése is. Az esetek többségében nem alkot szótagot (куать-тон; куазь; куинь; куать; кya), előfordul azonban szótag értékű hangzóként is (щy-ись-ко; да-у-ре stb.).

Különösebb egyöntetűségről tehát a négysorosok esetében sem beszélhetünk, de a versmivolt vitathatatlan. Általában kettő (ritkábban három vagy négy) hangsúlyos szótag von magához egy, kettő, három, négy hangsúlytalan szótagot, egy (ritkábban két) cezurával $3+3$, $4+3$, $4+4$, $5+3$ szótagosztással, eredményként még nem szigorúan szótagszámláló sorok adódnak, azonban magukban hordják (s igen gyakran meg is valósítják) a hangsúlyos szótagszámláló, zenétől független prózaverset is.

Az udmurt népdal szövege végső soron tehát (Pervuhinnal egyetértve) hangsúlyos alapú, kötetlen szótagszámú versnek tekinthető, amelynek „szabálytalansága”

* Leegyszerűsítő és mechanikus felfogásra vall, hogy BUCH véletlennek és tévedésnek tartja az ereszkedő verslábakat a népdalban: „Nur ausnahmsweise beginnt ein Vers mit einem Trochäus oder Daktylus bei sonst steigendem Rhythmus. Solch ein verirrter Trochäus kann dann eben nur als Unregelmässigkeit angesehen werden...”

* E vizsgálódásokban természetesen nem hagyhatók figyelmen kívül a mondatfonetika kérdései sem. Az élő beszédben a mondaton belül elmosódnak, ill. módosulnak a szóhangsúlyok, a nyomatékok, az értelmi hangsúlyok a leggyakrabban nem esnek egybe az önmagában álló szó akcentusával. A permi nyelvekkel kapcsolatban V. I. Litkin vettette fel e kérdést.⁴²

A mondatfonetikai kutatásokban is disztinkciót kell alkalmazni azonban a tulajdonképpeni énekszöveg és a valódi versszöveg között. Feltehető, hogy a mondat fonetikai törvényszerűségei közelebb állnak a dallam ritmusrendjéhez, mint az izolált szavak hangsúlyozási szabályaihoz.

⁴² В. И. Лыткин: Вопросы акцентуации пермских языков. (Beiträge zur Sprachwissenschaft. Volkskunde und Literaturforschung. Berlin, 1965.)

az északi udmurtok hosszabb dalaiban szembetűnőbb, a déli udmurtok négysorosokban viszont kevésbé ötliek fel, e dalok inkább a kötöttség felé tendálnak.

Az udmurt dal két alaptípusa, a strofikusan tagolatlan „északi” dal és a négysoros strofákra tagolódó „déli” dal eltérései már szinte a legelső gyűjtők figyelmét is felkeltették, s többen közülük elfogadható magyarázatot adtak a különbség okairól.* Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a teljes formakészlet lényegesen gazdagabb a 4-, illetve többsoros strofákra sarkított dalstruktúrájánál. A rímek és az ismétlődő dallamegységek részekre, szakaszokra bonthatják az improvizációs jellegű hosszú dalokat, s 2—3—4-soros szakaszokat alakíthatnak ki. MUNKÁCSI például strofikusan osztatlanul közöl egy nevezetes lakodalmi dalt („Igen nagy faluba jutottunk vala” ld. a 6. sz. alatt), amelyet PETROV viszont 3-soros szakaszokba tagolva publikál. (Ld. a 15. sz. alatt.) Az egyszakaszos 4-sorosokból ugyanakkor a többszakaszos dal felé is vezethet út, s van példa 6, 7, sőt több strofát tartalmazó népdalra is.

A rím csak mint strofarendező-szervező elem játszik szerepet az udmurt dalban, s az udmurt nyelv agglutináló jellegéből fakadóan könnyen adódik.* A párhuzamosság és az ismétlés, az egyező szerkezetek halmozása ugyancsak segíti a rímelés kialakulását, s mivel a palato-veláris harmónia s az illeszkedés hiánya miatt a toldalékok egyalakúak, a teljesen egybecsengő végrímek sokszor egyenesen elkerülhetetlenek. Tényleges kicsengésüket az utolsó szótagra eső hangsúly még fokozza is. Mindamellett fejlett, tudatos rímelésről nem beszélhetünk, a rímek szinte akaratlanul, véletlenül kerülnek a sorok végére. Énekelt szövegekről lévén szó, a rímeknek különösebb funkciójuk sem volt.

Az északi dalok rímelése egészen alkalmoszerűnek tűnik, hosszú, teljesen rím-telen részletek mellett csoportos (főként rag-, vagy vala-féle) rímek is előfordulnak — elsősorban a strofikusan is tagolódó (vagy tagolható) darabokban. (Lásd az „Igen nagy faluba jutottunk vala” és a „Fejecském, mint cérnagombolyag, szép” pontosabban „Cérnagombolyaghoz hasonló fejecském vala” kezdetű dalokat. Az első közülük 3-soros szakaszokból álló csoportrímes vers *vala* rímeléssel, a második 12-soros vers, a következő rímképlettel: aaaa, abcc, bcxc).

A 4-sorosok versjellegét a viszonylag szabályosabb rímelés is erősíti, noha ki-jegecesedett rimrendszerekről nincs szó. A fentebb említett (Petrovtól idézett) tíz dal az alábbi rímképleteket adja: 1. axax; 2. aaxa; 3. xabb; 4. xxbb; 5. axax; 6.

* „Die votjakischen Vierzeilen gemahnen in ihrer knappen Form und ihren häufigen hochpoetischen Inhalt an „Die Lieder des Mirza Schaffi”. In den längeren Liedern aus dem Malmyz’schen Kreise des Wjätka’schen Gouvernements dagegen retten uns die reichen Umschreibungen des estnisch finnischen Liedes in der kunstvollen Form der orientalschpersischen Dichtung entgegen” — vélekedik BUCH. „A dalok versalkata — írja MUNKÁCSI — mint az eddigi népköltési gyűjteményekben is megállapítható, két határozottan különböző típushoz tartozik. Az egyiknek ritmusa szabadabb és változatos, a sorok száma pedig tetszés szerinti; a másiké megszabott, s többnyire változó 4 és 3 ütemű, esetleg 3—3 ütemű sorokból áll, a sorok száma több mint 4 nem lehet s a gondolat többnyire visszatérő. — Az előbbi versforma lehet az eredeti ősi, mert egyezik a zürjén dalok, s a vogul sors-ének versalkatával; míg az utóbbiról tatár hatást lehet föltenni, mert megvan a tatár dalokban is, s éppen a tatárral kevert lakosságú kazáni, mamadysi, birszki és bugalmi kerületekben dívik.”

”Telä-votj. laulun muodostaa useimmiten neljä kolmi (neli) jalkaiseita anapestisäettä. Pohjoisempien votjakien vanhemalla kannalla olevat laulut ovat muodoltaan aivan toisenlaisia säkeitten rakenne on vaihtelevampi ja niiden lukumäärä yleensä suurempi” — állapítja meg WICHMANN.⁴³

* „Die Reime der votjakischen Lieder sind mit wenigen Ausnahmen männlich, sie sind häufig reich, deshalb aus mehreren Worten bestehend häufig reich, deshalb aus mehreren Worten bestehend häufig auch identisch” — mondja az udmurt dalok rímeiről BUCH, s a keresztrímeket tartja a legelterjedtebbeknek.

⁴³ Tietosanakirja. Helsinki, 1919.

abcd; 7. xbx; 8. xbx; 9. aabb; 10. aaxa; van itt tehát kereszt-, visszatérő-, fél- és párosrím is (de a rímek teljes hiánya is előfordul), mindazonáltal legjellemzőbbnek a félrímes (és esetleg a БУЧ által is említett kereszttrímes) strófák tekinthetők.

Az összecsengő hangegységek túlnyomó többsége tiszta ragrím, gyakoriak rímként a kötőszavak (но; кадъ; ке) a létige különféle idejű és módú alakjai (вал; ванъ; луоз; stb.), előfordul — ritkán — az asszonánc is. A rímek általában egy-szótagúak, de ismétlődő mondattani szerkezetek esetén többszótagú rímek is járatosak. 5-szótagú rímet találunk például a következő dalban:

Юбо борды думем кадъ
Жилъы борды дурем кадъ

Mintha oszlophoz kötöttek volna,
Mintha megláncoltak volna.
(részlet)

(Ld. a 14. sz. mű 3. sz. dalát)

Az udmurt népdal zenei vonatkozásairól — már illetéktelenségünknel fogva is, — keveset mondhatunk. БУЧ, ПЕРВУХИН, GERD, LACH, ВАСИЛИЈЕВ-БУГЛАЈ, ПОЗГЫЕВ, ТРАВНА és ВИКАР megállapításai szolgálhatnak támpontokul. A dalok legmélyrehatóbb zenei analízise ТРАВНА nevéhez fűződik, de ő — megítélésünk szerint — az európai és a magyar népzene tudomány eredményeinek ismerete nélkül dolgozott. Ahhoz, hogy az udmurt népzene kérdéséhez érdemben hozzá lehessen szólni, még igen sok megbízható felvétel kellene, főleg az északi területekről (udmurt népi hangszereket már a 30-as években alig lehetett találni a falvakban, siratót utoljára БУБРИХ jegyzett le a 20-as évek végén. Meglehet, hogy sok pótolhatatlan értékű udmurt dal teljesen eltűnt már az emlékezetből).

GERD — nem sejtjük, milyen alapon — skót és indokínai motívumokra érez rá az udmurt dalban, ВАСИЛИЈЕВ-БУГЛАЈ a déli dalokat homofon egyszólamúaknak, az északiakat polifon többszólamúaknak tartja. ТРАВНА a többszólamú pentatóniát véli az udmurt dal legjellemzőbb sajátjának. ВИКАР írja a Karliganban lejegyzett néhány dal alapján: „Ennek a világnak sem a nyelve, sem a zenéje nem hasonlított az addig hallottakéhoz. Őt adatközlőnk egyénileg, csoportosan, vagy hegedűn előadott valamennyi dallama csupán három hangon mozgó, sorismétlődő dallamlánc volt. A votják zene beható ismerete nélkül még nem igen tudjuk hová sorolni a karliganiak muzsikáját. Annyi bizonyos, hogy régi hagyományt őriz, talán olyant, amely közelebb áll az ősi, kisambitusú, sorismétlő finnugor zenéhez, mint a csere-miszeké.”*

ВИКАР tanulmányának zárógondolatai is igen tanulságosak, s a folklór vizsgálat sohasem mellőzhető szempontjára hívják fel a figyelmet: „Az évszázados együttélés olyan mély nyomokat hagyott e népek életében, a kultúrának, s közöttük a zenének olyan szövevényét hozta létre, amelyre csak igen körültekintő, sokoldalú munka vethet fényt. Nekünk magyaroknak különösen fontos az ottani kutatás. Kultúránk ősi forrásaihoz juthatunk általa közelebb.”

A népdal a bölcsőtől a koporsóig kíséri az udmurtot, s ily módon mindent tud róla. Rég elporladt nemzedékek üzennek általa a késői utódoknak, szárnya könnyedén röpti a nép múltjának és jelenének dalba öntött történetét. Jellemzője a rea-

* БУЧ könyvében két udmurt dallamot találunk. Ezeket kérésére FALKIN zenetudós írta le egy Helsinkiben szolgáló udmurt katonától. E melódiákkal kapcsolatban БУЧ ВИКАРÉVAL teljesen egyező észrevételt tett: „Merkwürdig ist, dass in beiden Liedern nur 3 Töne vorkommen: re, mi, fa, die kleinste Zahl von Noten, aus welchen man eine Melodie zusammenbringen kann.”

lizmus, minden szavában a való világ tárgyaihoz kötődik, egyszerűen és plasztikusan fogalmaz. Keretei nem különösképp szilárdak, viszont éppen ezért variálódási és megújulási képessége rendkívüli. Igaz szépsége — eredeti funkciójának megfelelően — csak énekelve érvényesül. A tökéletes prózavers adottságai is benne vannak a dalszövegben, amely tartalmi és nyelvi tekintetben magasrendű költészettel egyenértékű. Bővízű forrásból meríthet tehát a költő, kimeríthetetlenül gazdag nyelvi és képi világ: ihleti és ösztönzi, s érzékeny füllel még a versttechnikai lehetőségek skáláját is változtatásnak találja.

DAS UDMURTISCHE VOLKSLIED

von

PETER DOMOKOS

Der Aufsatz analysiert die Volkslieder der Udmurten aufgrund der Texte und Verse. Er bietet einen Überblick der udmurtischen Volksliederforschung und eine kurzgefaßte Schärzung der einzelnen Verfasser und Publikationen schließt er bei. Verfasser betrachtet die Volkslieder als Dokumente der Geschichte und des Lebens der Udmurten und dieser Standpunkt wird durch das Vorführen und Analysieren der Texte dokumentiert (bzw. bewiesen). Es gibt zwei Grundtype der udmurtischen Volkslieder: der Liederschatz der nördlichen Gebiete mit ungebundenerer Zeilen- und Silbenzahl (diese Lieder gelten für archaischer und ursprünglicher), und die Lieder der südlichen Gebiete Udmurtiens—die unter tatarischem Einfluß entstanden sind—, diese strengen gebundene hauptsächlich aus Vierzeiler bestehende Liederwelt. Aus den formellen Mitteln sind die Wiederholungen am auffälligsten, dagegen ist der Reim nicht charakteristisch. Der Rhythmus wird von der fallenden Melodie bestimmt, welche — den Gesetzen der udmurtischen Sprache entsprechend — die jambische, anapestische Senkung des melodienlosen Textes kreuzt.